

ГУМАНІЗМ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА У СВІТЛІ ПРОТЕСТАНСЬКОЇ ОРТОДОКСІЇ

У статті обґрунтовується сутність і правомірність використання категорії «протестантська ортодоксія», показано особливості впливу гуманістичної традиції на становлення і розвиток третього напрямку християнства, теоретично осмислюються інтерпретації та відношення до гуманістичного світорозуміння, гуманістичної концепції християнської філософії представниками протестантської ортодоксії.

Ключові слова: гуманізм, ортодоксія, протестантська ортодоксія, Ренесанс.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Необхідною умовою забезпечення повноцінного культурно-духовного поступу суспільства є не лише звернення до сучасного стану духовності, а й набуття нею смислової щільності, формування у суспільстві міцних світоглядних засад, обумовлених конгломератом отриманого у минулому досвіду з реаліями сьогодення. Трансформації духовності у сучасній Україні спричиняють зміни у світоглядних підвалинах особистості. Тому задля ґрунтовного осягнення сутності духовних запитів постмодерної особистості, варто звернутися до глибинних джерел духовної парадигми західноєвропейської спільноти, світоглядних орієнтирів людини, її теологічних пошуків в умовах гуманістичних і реформаційних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експлікацію ортодоксії у процесі становлення і розвитку релігійних систем здійснюють М.Бердяєв, А.Дугіна, А.Карташова та ін. Істотним етапом осягнення специфіки функціонування протестантизму в західноцивілізаційному просторі є роботи В.Докаша, П.Кралука, В.Любашенко, Р.Соловія, М.Черенкова, П.Яроцького та інших науковців. Вони, систематизуючи історіософські й методологічні засади протестантизму, аналізують питання впливу протестантських конфесій, які сповідують ортодоксальну теологію, на духовну культуру українства. І все ж, філософсько-релігієзнавчого узагальнення потребує проблема розгортання змісту категорії «протестантська ортодоксія» та визначення меж взаємопереконань між теологічними концепціями М.Лютера, Ж.Кальвіна і прихильниками гуманізму доби Реформації, що і визначаємо **метою** нашого дослідження.

Виклад матеріалу. Поняття і категорії як логічні форми думки з притаманними ознаками відтворення сутнісного і загальних зв'язків у релігії і вільнодумстві сприяють глибинному розкриттю змісту об'єкта. Ще такі античні філософи, як Сократ, Платон, Арістотель зводили знання до щабля понять і стверджували, що пізнання не вдовольняється змінними почуттями, а охоплює визначення загального. Така всезагальність дефініції свого предметного поля, яка обіймає якнайбільшу кількість об'єктів, подій, процесів тощо, властива категоріям. Підкреслюючи універсальність і віддзеркалення категоріями синтезуючої значущості у пізнанні певних феноменів і явищ, Арістотель, відкриваючи десять фундаментальних філософських категорій, показував, що категорії – це тенета з понять, якими огортається навколишній світ з метою його впорядкування, зрозумілості та наближення до людини. Однією з категорій, яка у дослідженні феномена протестантизму у його класичних виявах, потребує об'єктивізації, відтворення всезагальної визначеності, раціонального обмеження, цілісності та глибинного проникнення у сутність, постає «ортодоксія». Правомірність її використання стосовно теологічної спадщини М.Лютера і Ж.Кальвіна потребує уточнення та експлікації її єдиного визначення з множинністю смислів і співвідношення з нормативними, аксіологічними, когнітивними установками.

Категорія «ортодоксія» (з грец. *orthos* – правильний і *doxa* – думка) виражає правильну, послідовну думку, належність до світогляду, традицій, засад певного вчення, яке не припускає жодного відхилення і зберігає ціннісні засади соціокультурної, релігійної системи. Статичний,

єдиноцілий етимологічний елемент предметного поля ортодоксії має полісислове навантаження, що зумовлює наявність множинності її якостей та численних застосувань. Ґрунтовніше ця проблематика розкривається нами у дослідженні «Феномен ортодоксії у християнстві» [14], де, враховуючи адаптацію ортодоксії до геосоціокультурної ситуації, обґрунтовуються особливості її сталості при наявності інваріантних змістових структур чи функціональної схематики, а також структуруються способи її інкультурації не лише у смислового, а й у часового просторі. Розгортання цієї структури відбувається за двома такими напрямками: перший – зорієнтування на репрезентацію ортодоксії як універсальної категорії політичної, економічної, наукової та ін. всіх сфер суспільної свідомості та діяльності. Звідси, у філософії культури ортодоксія – це абсолютизація у дотриманні основ авторитетного вчення, поглядів, феномен канонічного відтворення побудови з вияскованою ціннісною домінантою, що перебуває у межах усталеності визначеної теоретичної системи. Така побудова-вчення знаходиться поза впливом на її сутність вагомих семантичних метаморфоз чи інновацій змісту теоретичної системи. Другий напрям представляє вияви ортодоксії у релігійних системах, у яких вона трактується, передусім як істинність, неухильне дотримання церковного віровчення. На підвалинах релігійної парадигми вибудовуються концептуально-сміслові структури, у яких істориками, філософами, теологами допускаються гетерогенні використання категорії «ортодоксія» у рамках світових, національних релігій, де вказують на поширення «християнської ортодоксії» [10, с. 252], на існування «ортодоксального іудаїзму» [12, с. 110] тощо.

У межах християнства найуживанішим і беззаперечним є означення цієї категорією православного віровчення, що у наукових візіях констатується поняттям «православна ортодоксія» [1, с. 57], «ортодоксальне православ'я» [6, с. 9], «ортодоксальність» як характеристика православ'я – одна з причин його кризового стану початку III тисячоліття [7, с. 197] тощо. Вживання категорії «ортодоксія» стосовно католицького віровчення менш розповсюджене, проте достатньо вербалізоване у філософських і теологічних доробках. Так, М.Вебер етичні засади аскетичного протестантизму дистанціює від «ортодоксальних католицьких поглядів», а католицизм і православ'я ідентифікує «двома різновидами християнської ортодоксії» [3, с. 15].

Варто зауважити, що такою деталізацією у розгляді різновидів використання категорії «ортодоксія», ми підкреслюємо не лише рівень її диференціації та універсальність для різних сфер, у тому числі релігійної системи, до життєздатності і розвитку якої вона безпосередньо причетна, а й певною мірою намагаємося підвести до закономірності її застосування у протестантизмі у контексті означення теології М.Лютера і Ж.Кальвіна, до чого своєрідну причетність мають гуманістичні інтенції періоду Реформації. Виникнення поняття «ортодоксальний протестантизм» як наслідок реакції на перемини у соціогенних реаліях, має відтінок конфесійної належності до лютеранської та кальвіністської традиції періоду їх становлення у добу Реформації. У сучасних філософсько-релігієзнавчих контекстуалізаціях, характеризуючи впливові течії модерністської протестантської теології ХХ ст., висвітлюються прагнення К. Барта «відродити ортодоксальний протестантизм доби Реформації» [8, с. 8]; дефініції неоортодоксії як напряму протестантської думки, зорієнтованої на реконструювання «ідеї ранньої Реформації, особливо розуміння Бога і людини в ортодоксальному протестантизмі – лютеранстві і кальвінізмі» [15, с. 301].

Натомість у використанні категорії «протестантська ортодоксія» акцент ставиться на теоретичному аспекті теології М.Лютера і Ж.Кальвіна, обумовленої зв'язком соціогенної реальності завдяки традиції та переказу, що заповнюють нішу між догматичною статичністю ортодоксії та динамічними переминами у суспільній свідомості, що виникли внаслідок невідворотного розвитку. В.Гараджа, наголошуючи на втрату у ХVIII ст. актуальності протестантизму у його первозданному вигляді, вказуючи на пошуки ортодоксами кращого способу обґрунтування віри в Бога, писав проте, що напротивагу і в протиборстві з домінуючий у протестантській теології до 70-х р. ХІХ ст. ліберально-раціоналістичні течії безперервно була «течія консервативно-ортодоксальна» [4, с. 69]. Сучасний філософ П.Саух

підкреслює, що «протестантська ортодоксія» змушена була пройти період поверхової раціоналістичної систематизації» [13, с. 433].

Ґрунтовно студіюючи виклики XVII ст. у контексті духовної історії України, Д.Чижевський пише про апелювання до первіснохристиянського комплексу духовних цінностей як стабільного підніжжя культури, ідеалізованого і жаданого внутрішньо астеничною непевністю, нестабільністю духовного стану доби Відродження людини бароко. Тенденцію звернення до християнської традиції закладено, на думку мислителя, у рішеннях Тридентського собору для католиків, а для прибічників протестантського віровизнання впровадженням «нової «протестантської схоластики» та тієї протестантської ортодоксії, що її в межах лютеранства утворив Меланхтон» [16, с. 209]. Тут філософ влучно вказує на протестантську ортодоксію як теоретично-теологічну систему в межах лютеранської конфесії, основні принципи віровчення якого окрім «Великого» і «Малого катехізису» М. Лютера містить Аугсбургське сповідання, сформульоване М.Лютером і Ф.Меланхтоном, Апологію (1531 р.), написану Ф.Меланхтоном, яку як і Аугсбургське сповідання було утверджено центральним джерелом лютеранського віровчення рішенням Віттенбергської консисторії 1536 р. Не применшуючи значення Ф.Меланхтона як біблійного гуманіста, типового речника буржуазно-бюргерської Реформації, його внеску у розвитку лютеранства і протестантизму загалом зауважимо, що він дійсно «утворив», тобто узгодив, став першим систематизатором теологічного доробку М.Лютера, допомагав йому у перекладі Святого Письма німецькою мовою, у Лейпцігському диспуті тощо. Проте, незважаючи на тісні контакти та співпрацю з М.Лютером, під впливом християнського гуманізму з його відкритістю до нового він у своїх поглядах іноді дещо відхилився від лютеранської традиції, а саме у кальвіністському розумінні тлумачив Вечерю Господню, причастя, що відображено у Аугсбургському сповіданні (10 стаття, редакція 1540 р.), трактував сутність теології; частково поділяв позиції Е.Роттердамського (певний час Ф.Меланхтон перебував у кагорті його послідовників) стосовно уможливлення впливу свободи волі на спасіння; обґрунтовував етичні та гуманістичні мотивації відповідальності людини; утверджував можливість людини прийняти чи відкинути Божественну благодать; схилився до визнання католицьких ритуалів, обрядів і вірувань, оскільки вони суттєво не мають значення для віри тощо. Такі відхилення Ф.Мелангтона викликали звинувачення лютеранських і кальвіністських теологів у пелагіанстві, конфесійній непослідовності, нестійкості переконань. Власне переконання як суб'єктивний набуток іманентне остаточним ціннісним вибором та мотивом ставлення до дійсності. Так, відкритість новим ідеям, орієнтованість на християнський гуманізм скристалізували у Ф.Мелангтона компромісність і лояльність, яку він афішував відносно деяких католицьких вчень і за яку його критикував засновник гнесіо-лютеранського («істинні лютерани») руху М.Флацій.

Вперше у період Ренесансу гуманізм утверджується як суверенна течія суспільної думки, нова морально-світоглядна система поглядів, відповідно до яких проголошується самоусвідомлювальна та самодостатня вагомність людини, що призводить до формування нового образу людини, визнання її значущості як особистості з правом на свободу, благо, щастя, на активну життєву позицію, розвиток своїх здібностей. Так, у трактаті «Про істинне і хибне благо» Л.Валла благом вважає все, що задовольняє потреби людини, яка у розумінні М.Кузанського, М.Фечіно та ін. постає як не підпорядкований, а прирівняний до Бога могутній творчий стрижень. Тим часом М.Лютер сумнівається у достатньому потенціалі людини спастися самостійно, без втручання Бога, велич якого у роботі «Про рабство волі» він ототожнює з всеїдним вогнем, непідвласним ніякому впливу людської волі чи розуму та робить висновок про унеможливлення автономії розуму. Ж.Кальвін дотримувався думки про небезпеку для релігії впевненості гуманістів у можливості співмірності Бога і людини, обумовленої її величчю. Тематизуючи самоствердження людини без Бога, на думку М.Бердяєва, ренесансний гуманізм і звеличував її, і «принижував, тому що перестав вважати істотою вищого божественного походження» [2, с. 109].

Серед низки прогресивних досягнень гуманізму на становлення поглядів М. Лютера і його сподвижників У.Цвінглі, Ф.Меланхтона певною мірою вплинув їхній заклик «Назад до

витоків», що гуманісти впроваджували зверненням до класичних зразків або до Святого Письма, Отців Церкви та ранніх речників християнства. Зокрема Е.Роттердамський поновлював переклад Нового Завіту, видрукував спадщину Арнобія, Амвросія, Ієренія, Августина та ін. Реформатори ж переглядали патристику і Святе Письмо як єдино-достатне і непохитне джерело християнського віровчення, навіть за умов, коли деякі його положення виявлялися несумісними з авторитетом Священного Переказу, Пап і Соборів, які М.Лютер вважав надлишком, штучною конструкцією у традиційному християнстві, що потребує не відродження, а скоріше переоцінки та відхилення традиційних цінностей. Сутність цієї позиції полягає у тому, що «центральною ядром лютеранської теології стає рішуча відмова від будь-яких цінностей, гуманістичної літератури, так само і від спекулятивної філософії» [11, с. 74].

У розумінні Е.Роттердамського філософія – це практичне втілення мудрого розуміння християнського життя, що опирається на вчення Святого Письма і Послання апостола Павла, а не затеоретизоване розгортання питань діалектики, метафізики за арістотелівсько-схоластичним зразком. І якщо гуманісти (Е.Роттердамський, С.Кастелліоне Г.Бюде) визначають філософію апогеєм розвитку мислителів античної філософської думки, то Ж.Кальвін, об'єднуючи в єдину систему античних і сучасних філософів, католицьких теологів, які у своєму філософуванні наповнюють богослов'я античним філософським понятійно-категоріальним апаратом, ототожнював філософію з Божественним вченням і теологією. У.Цвінглі толерантно відносився до античної філософської і середньовічної схоластичної традиції, а характерною рисою втілення принципу повернення до першоджерел у його поглядах постають біблійно-орієнтовані вияви теології М.Лютера. Крім того, підкреслюючи, що людина зможе спастися лише завдяки дарованій Богом благодаті, У.Цвінглі поміркованіше і не так категорично як М.Лютер і Ж.Кальвін інтерпретував свободу волі.

Частиною гуманістичного бачення християнства стала антиномія свободи М.Лютера, сутність якої зводиться до твердження, що «християнин є абсолютно свободним господарем всього суцього, і непідвладний нікому; християнин є покірливий слуга всього суцього, і підвладний всім» [9]. У творі «Діатріба про свободу волі» Е.Роттердамський прагне переконати М.Лютера у відсутності непевності стосовно наявності у людини свободи волі, якою вона послуговується у інтервалах між початком і кінцем свого життя. Він доводить, що провідним у християнстві є людське прагнення до Бога, (а отже її свобода волі), обумовлена сподіванням на його безмежну милість. М.Лютер відреагував на заклики гуманіста публікацією книги "О рабстві волі", де відстоював думку про тотальну гріховність людської волі, звільнення від якої залежить від Божої благодаті, без котрої людина позбавлена здатності прагнути до нього і уподібнюватися йому. Таким твердженням М.Лютер встановлює чітку демаркацію між гуманізмом і протестантизмом. Якщо М. Лютер, проголошував свободу людської думки, визнавав моральну свободу, а спростовування свободи волі у духовному сенсі обґрунтовував її недостатністю для спасіння через нездатність людини осібно звертатися до Бога, то Ф.Меланхтон, перейнявши дефініцію свободи волі у Е.Роттердамського, установив її першорядність поміж підстав навернення людини у християнство, а саме: «1) Слово Боже, 2) Святий Дух, 3) людська воля» [5]. Отож Ф.Меланхтон, апелюючи, поряд з У.Цвінглі, до свободної волі християнина, трактував її як своєрідний поступ звернення до Всевишнього, з волею якого взаємодіє воля людини за допомогою взаємодоповнюваності.

Висновки. Таким чином, ми можемо зробити **висновок**, що під протестантською ортодоксією слід розуміти теологічну спадщину М.Лютера і Ж.Кальвіна. Крім того, аксіоматичною сьогодні постає теза про вплив гуманізму, представники якого також прагнули релігійного оновлення, на становлення і подальший розвиток протестантизму. Проте якщо гуманістичне бачення щодо проведення реформи, зокрема Е.Роттердамським здійснювалося у межах католицького віросповідання, то М.Лютер похитнув єдність християнського світу. Самоцінність людини у контексті гуманістичного бачення викристалізувалася у чуттєво-естетичному відношенні до світу, а реформатори стверджували пріоритетність релігійно-моральних настанов таких як, побожність, вшанування єдиного Бога, відповідальність, добросовісність. Олюднення Бога поряд із переконаннями про створення людини за Божим

образом і подобою привело реформатів, слідом за гуманістами, до амбівалентних висновків про позбавлення відчуження сутнісних сил людини, візаві яким поставала більша трансценденталізація Бога, яка спричинила позбавлення його антропоморфності й трансформації у філософський Абсолют. Деформовані середньовічні теософські принципи змінює філософський ідеалізм.

Література

1. Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н.А. Бердяев. – М.: Международные отношения, 1990 – 336 с.
2. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 174 с.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер / Перекл. з німецької О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
4. Гараджа В.И. Протестантизм / В.И. Гараджа. – М.: Политиздат, 1971. – 200 с.
5. Гололоб Г. Синергизм Меланхтона / Синергетична дискусія [Електронний ресурс]: Інтерфакс. – Режим доступу до документу: <http://www.rusbaptist.stunda.org/singeria.htm>
6. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. [Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П. Яроцького. – К.: Світ Знань, 2002. – 424 с. Іл.
7. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах / Анатолій Колодний. – Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.
8. Лифинцева Т. П. «Теология кризиса» Карла Барта: «оправдание верой» / Т. П. Лифинцева // Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право. 2009. – №8. – С.5-11.
9. Лютер М. Про свободу християнина [Інтернет ресурс: <http://missioners.narod.ru/bib/book/luter/svoehr/02.htm>
10. Можейко А. Гностицизм. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом. 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
11. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта. – В переводе и под редакцией С. А. Мальцевой. – С-Петербург: «Пневма», 2002. – 880 с., с ил.
12. Релігія і нація в суспільному житті України й світу. – За ред. Л.О. Филипович. – К.: Наукова думка, 2006. – 287 с.
13. Саух П. Ю. Конфесійна філософська теологія / Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
14. Стасюк Л.О. Феномен ортодоксії у християнстві / Стасюк Л.О. / Zbiór raportów naukowych. «Teoria i praktyka-znaczenie badań naukowych». – Lublin: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – С. 97-102.
15. Христианство: Словарь / Под общ. ред. Л.Н. Митрохина и др. – М.: Республика, 1994. – 559 с.
16. Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України // Хроніка 2000. Україна: філософський спадок століть. Український культурологічний альманах / Дмитро Чижевський. – Випуск 37-38. – К., 2000 – С. 202-216.

Larysa Stasyuk

Humanism as a sociocultural paradigm in the light of Protestant orthodoxy

In the article explained the nature and legality of using the category "Protestant orthodoxy", showed features of the influence of humanistic traditions in the formation and development of Christianity's third direction, theoretically conceptualised interpretations and relation to humanistic worldview, humanistic conception of Christian philosophy representatives of Protestant orthodoxy.

Keywords: humanism, orthodoxy, Protestant orthodoxy, Renaissance.

Лариса Стасюк

Гуманизм как социокультурная парадигма в свете протестантской ортодоксии

В статье обосновывается сущность и правомерность использования категории «протестантская ортодоксия», показаны особенности влияния гуманистической традиции на становление и развитие третьего направления христианства, теоретически осмысливаются интерпретации и отношение к гуманистическому миропониманию, гуманистической концепции христианской философии представителями протестантской ортодоксии.

Ключевые слова: гуманизм, ортодоксия, протестантская ортодоксия, Ренессанс.